

BENE Adrián

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar, Francia Tanszék
Pécs, Magyarország
beneadrian@gmail.com

A DIGITÁLIS FORRADALOM HATÁSAI

Kulturális iparágak, kánonok és filterbuborékok

Uticaj digitalne revolucije

Industrije kulture, kanoni i filter mehuri

The Impact of the Digital Revolution

Cultural industries, canons, filter bubbles

Bárány Tibor – Hamp Gábor – Hermann Veronika szerk. 2020. *Kulturális iparágak, kánonok és filterbuborékok*. Budapest: Typotex.

A digitális forradalom egyik nyilvánvaló következménye az új kommunikációs formák megjelenése és elterjedése. A virtuális tér és azon belül a közösségi média hálózati jellege a kultúra termelésének, közvetítésének és fogyasztásának módjait is befolyásolja. Diskurzusközösségek, értelmező közösségek, kánonok korábban is léteztek, felmerül tehát a kérdés, vajon a technológiai változások lényeges változásokat hoztak-e ezek működésében. Például, mennyiben befolyásolják kultúrafogyasztási szokásainkat a véleményformáló kritikusok és a hagyományos marketingfogások mellett-helyett az ügyesen megírt öntanuló algoritmusok? A témakörnek szentelt tudományos konferencia 2019. február 14–15-én zajlott a Budapesti Gazdaságtudományi és Műszaki Egyetemen, a *Kultúra a digitális forradalom idején* konferenciasorozat nyitányaként. A konferencia előadásainak tematikus sokszínűsége is jelzi, hogy olyan problémák állnak itt középpontban, amelyekről érvényes mondanivaló fogalmazható meg a kommunikációtudomány, a kultúratudomány, a médiatudomány, a zenetudomány, a diskurzusanalízis és számos további diszciplína, kutatási irány felől. A kötet-

ben ezeknek kevesebb mint a fele jelenik meg, ami ha úgy tetszik, leszűkíti ezt a horizontot, ha úgy tetszik, koherensebb diskurzusként jelenik meg. Mindenesetre, a 196 oldalas kötet tíz tanulmánya ha nem is átfogó, de többé-kevésbé reprezentatív képet ad a témakörhöz kapcsolódó problémafelvetésekről, kérdésirányokról. Ezt az anzikszjellegét támogatja a tizenkét szerző (két tanulmányt szerzőpáros jegyez) sokrétű diszciplináris beágyazottsága, a médiatudománytól, kommunikációkutatástól, az irodalom- és kultúratudománytól a szociológián, a muzeológián és a zenetudományon át a művészettudományig, a populáris kultúra kutatásáig. A kötet tematikus szerkezete a címbe szereplő hívószavakra épül, fordított sorrendben, három fejezetbe rendezve: *Filterbuborékok*, *Kánonok*, *Kulturális iparágak*. A szerkesztők előszava mellett a kötet első tanulmánya segíti az olvasót abban, hogy képet alkosson a tárgyalt jelenségek összefüggéseiről és jelentőségéről; hasonló szerepre vállalkozik a második fejezetben a kánonnal kapcsolatban – részben hálózatelméleti kontextusban – Rákai Orsolya. A tanulmányok többsége konkrét példákon keresztül mutat be a mediális átalakulásokkal összefüggő jelenségeket, esetleg azok vizsgálatából von le elméleti következtetéseket, eltérő mélységgel és kifejtettséggel.

A *Filterbuborékok* fejezetben Vincze Hanna Orsolya nyitótanulmánya (*Hírközösségek és véleménybuborékok*) azt a technológiai és elméleti kontextust vázolja fel, amelybe a kötetben vizsgált jelenségek illeszkednek: a hálózati technológia manipulatív lehetőségeinek, a véleménybuborékoknak és a populizmusnak az a baljóslatú összefüggése, amely ugyanakkor a részvétel, a szolidaritás, az autonóm közösségi cselekvés hatékonyabb megszervezésére is lehetőséget ad. Fogalmilag a véleménybuborék és a visszhangkamra közötti fontos különbség, hogy míg az előbbi a valósággal, illetve az ellentétes nézetekkel való inkongruencia felismerésének hatására megszűnhet, utóbbi esetében ez elképzelhetetlen, itt „a megerősítő hatás akkor is érvényesül, ha eltérő nézetekkel találkozunk”. Ez esetben lehetlenné válik a konstruktív vita, így a demokratikus közbeszéd is, marad a törzsi logika, a lövészárkok-hadviselés. Ehhez járul az álhírek és a hírforum algoritmusok technológiai lehetőségeivel való szervezett politikai visszavétel valósággá válása. A mesterséges intelligencia segítségével tökélyre fejlesztett személyre szabott meggyőzés velejárója, hogy a fogyasztó, a szavazópolgár egyre kevésbé képes tájékozódni, mérlegelni, dönteni – a preferenciaalapú megerősítésre építő médiahatások a széles körű, objektív tájékoztatás végét jelentik. A technopesszimisták szerint tehát az új médiakörnyezet kiteljesíti a manipulációra épülő fogyasztói társadalmat és minden eddigénél hatékonyabbá teszi a politikai propagandát. Az ezt elemző elméleti apparátus kialakulásának vázolója után Vincze számba veszi a visszhangkamra-hatást korlátozó tényezőket, valamint annak pozitív szociálpszichológiai hatásait.

A hálózati hozzáférést a tudományos publikációk vonatkozásában Maróthy Szilvia tanulmánya vizsgálja (*A nyílt és a zárt tudományról*). Az ezzel kapcsolatos fő kérdések a hatékonyabb tudásmegosztás és ellenőrizhetőség az „open science” viszonyai között. A szép elvek mögötti valósághoz tartozik, hogy a nyílt hozzáférésű közlés gyakran a szerzőre hárított költségét nem minden intézmény képes, illetve hajlandó kifizetni, nem beszélve a független kutatókról. Problémát okoz az OA-konstrukciókhoz való kapcsolódás az olyan humán tudományi folyóiratoknál is, amelyeknek gyakorlatilag nincs költségvetése, jelentős részben társadalmi munkában készülnek, viszont szeretnének megfelelni a láthatóság tudományometriai szempontjainak. Maróthy a digitális filológia, a számítógépes irodalomtudomány szempontjai alapján tárgyalja a szabad hozzáférés és a nyílt forráskód közötti különbséget, a különböző kódolásokat, ezek jelentőségét. Kétségtelenül fontos módszertani, infrastrukturális és szerzői jogi problémái ezek a tudományos munkának napjainkban, azonban nem világos, miért ebben a fejezetben kapnak helyet.

A második, *Kánonok* című fejezet négy tanulmánya a digitalizáció és a hálózatiság hatásait vizsgálja a művészeti, irodalmi diskurzusokra. Rákai Orsolya a kanonizáció jelenségét a hagyományos értékelméleti megközelítés helyett a Barabási Albert-László nevével fémjelzett hálózatelméleti kutatások és a diskurzuselemzés szemléletmódjával vizsgálja. A hálózati csomóponttá válás elsődleges feltétele nem elsősorban a tartalmi relevancia, az érték, hanem a figyelem megragadására való képesség. Az irodalom mint diskurzus működésének lényegét illető kérdés, hogy milyen tényezők milyen mértékben befolyásolják ezt a potenciált, ami tehát a láthatóság, a siker első számú feltétele. Nyitott kérdés a minőség, az ízlés, a professzionális kritikus objektív kritériumainak meghatározhatósága, valamint ezek jelentősége a diskurzuson belül, illetve egy adott mű sikerének hátterében. Rákai az esztétikum, az irodalmiság kérdésével kapcsolatban utal a széles körben elfogadott hermeneutikai komplexitás, a kimeríthetlenség és a kanonizáció összefüggéseire, ám mindez nem visz közelebb az eredeti kérdés – hálózatelméleti megfogalmazásban: az alkalmasság mibenlétének – megválaszolásához (ahogyan a XIX. századi magyar kritikátörténeti előzmények feltárása sem). Érzésem szerint ehhez az érintőlegesen említett díjak, érdekcsoportok, lobbitevékenység szerepének tárgyalása fontosabb kiindulópont lehetne, főképp a választott hálózatelméleti-diskurzuseleméleti keretben. A véleményformáló kritikusok hagyományos és közismert szerepe mellett éppen a digitális hálózati struktúrák „alkalmasságot” befolyásoló szerepe marad nyitott kérdés.

A fejezet további három tanulmánya szerényebb elméleti célokat fogalmaz meg, viszont jól körülhatárolt problémákat jár körül, konkrétumokkal alátámasztva. Mélyi József a műkritika helyzetét és a kritikus szerepét tekinti át az új média-

környezetben: egyfelől a kritika közvetítő szerepére egyre kevésbé van szükség, a műkritikus hangja már nem privilegizált a figyelem előállításában, visszaszorul a szakértői szférába, másfelől a kortárs művészeti hálózatok jellegéből fakadóan a „kortárs képzőművészet még mindig erősen tekintély- és szövegfüggő”. (Érdekes párhuzamot kínálnak ezzel kapcsolatban Barabási Albert-László *A képlet* című, 2018-ban megjelent könyvének vonatkozó részei.) Hasonló szerepváltozásokat elemez Havasréti József az irodalmi nyilvánosság és a kritikai beszédmódok vonatkozásában, a nyilvános és a privát kommunikációs szféra összevegyülését és a kritikai beszéd laicizálódását állítva középpontba. A közösségi oldalak nagyobb láthatóságot biztosítanak a szerzői önreprezentációnak éppúgy, mint a rajongói lájkoknak és hozzászólásoknak. Mindez, kiegészülve az eladási toplisták és az értékelő skálák marketingfogásaival, egyértelműen a professzionális kritikai attitűd és a vitaképesség háttérbe szorulását eredményezik ebben a digitális hálózati közegben. Még érdekesebb, ahogyan ennek a diskurzusnak a normái és érvelésmódja átszűrődnek a professzionális kritikába. Havasréti kitér a magyarországi politikai-ideológiai közeg hatására újraéledt kádárizmus kori beidegződésekre (parabola, virágnyelv, üldözési mánia, szolidaritáskritika). A kritika laicizálódásának jelei többek között a „spoilerezés” kerülésének követelménye és az ennek háttérében meghúzódó történetcentrikus, dramaturgiaközpontú befogadás – részben a sorozatok hatására – az irodalommal kapcsolatban. Bárány Tibor tanulmánya ugyancsak a digitális forradalomnak az irodalomkritikára gyakorolt hatásával foglalkozik. A „kis kritikavita” felidézése alkalmat ad a professzionális kritika és az olvasóközönség közötti kapcsolat hiányosságainak tematizálására. Az elméleti-szaktudományos beszédmód, a belterjesség, az esztéticista megközelítés mind okai lehettek annak, hogy az olvasók az internet lehetőségeit kihasználva megpróbálták létrehozni saját kritikai nyilvánosságukat, például blogok, podcastok, könyves közösségi oldalak és Facebook-csoportok formájában. Ez a változás végül nem bizonyult forradalmi-nak, részben a kritikusok alkalmazkodásának is köszönhetően. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kritikai intézményrendszer „örökletes problémái nemhogy nem oldódtak meg, hanem inkább súlyosbodtak”. Ennek a laikus kritikai nyilvánosságnak a jellemzőiről nem állnak rendelkezésre pontos adatok, ezért Bárány egy esettanulmány formájában próbál képet alkotni annak működéséről, Jessie Burton *A babaház úrnője* című könyvének értelmezéseit vizsgálva.

A kötet harmadik blokkja (*Kulturális iparágak*) különböző kulturális területeken vizsgálja a digitális forradalom hatásait és kihívásait, a kortárs komolyzenétől a zenei és filmes streamer szolgáltatókon keresztül a muzeológiáig. Fazekas Gergely a zeneszerző és a közönség viszonyából kiindulva (hegeliánus) zenetörténet és a kánonok helyzetét vizsgálja a tonális, könnyen befogadható

zene visszatérése után. Fazekas rámutat arra, hogy Górecki és Pärt sikereiben mekkora szerepe volt az 1990-es évek zeneipari változásainak, noha az általa vizsgált folyamatokban a digitális technológia még a CD-lemez elterjedését jelentette. Tófalvy Tamás és Barna Emília tanulmánya a mai értelemben vett digitális zeneipart vizsgálja a kritikai kultúrakutatás szempontjai alapján. A zenei streaming-szolgáltatók algoritmusainak működése nem transzparens, a fogyasztás ezen új módja is kevésbé kutatott, azonban a tanulmány alapján valószínűnek tűnik, hogy a meglévő társadalmi, nemi, regionális egyenlőtlenségeket inkább újratermelik, mintsem csökkentik ezek az internetes platformok. Keszeg Anna a televíziózásban paradigmaváltást hozó HBO esetében hasonló módon elemzi a tartalomszolgáltatási logika regionális aspektusait. A kötetet Czékmány Anna és Sidó Anna tanulmánya zárja, bemutatva a Petőfi Irodalmi Múzeum digitalizált gyűjteménye kapcsán azokat a technikákat, amelyekkel a befogadás interaktívvá, az archivált anyag pedig a szélesebb közönség számára vonzóvá tehető.

A kötet kétségbevonhatatlan erénye a széles látókörű, multidiszciplináris közelítés a tárgyalat jelenségcsoporthoz. Ennek árnyoldala a vizsgálati szempontok közös nevezőjének esetenkénti hiánya – bár a szövegek egy része jól kapcsolódik egymáshoz. Az irodalomtörténeti-esztétikai megközelítések hajlamosak elkanyarodni a digitális forradalom hatásának vizsgálatától, az *audience studies* és *cultural studies* ihlette megközelítések esetében pedig hiányoznak a szociológiai adatgyűjtések. Utóbbi nem a kötet szerzőinek hibája, inkább tekinthetjük iránymutatásnak a további kutatásokkal kapcsolatban. A kötetben (Rákai Orsolya tanulmányában) felszínesen megjelenik a diskurzuselemzés módszertana, Havasréti, Bárány és Tófalvy–Barna és Keszeg elemzése is tekinthető (kritikai) diskurzuselemzésnek, Norman Fairclough, illetve Ruth Wodak koncepciója értelmében, ahogyan a muzeológiai gyakorlat (szelekció, kombináció, kommentár) esetében is (Czékmány–Sidó) releváns egy ilyen elméleti keret. Talán ez lehetett volna az a módszertani közös nevező, ami a különböző vizsgált területekhez éppúgy illeszkedik, ahogyan a muzeológiához, az irodalomkritikához, a populáris kultúrához vagy a médiakutatáshoz.